

הרב יהודה זולדן, צדקות יהודה וישראל, שבי דרום תשע"ח, עמ' 419-447

כה

חובת האב ללמד את בנו תורה ומקצוע

מבוא

א. חובת האב על הבן - ללמדו אומנות

ב. "אלא תורה" או "מלמדו ליסטות"

1. קביעות בלימוד תורה, ארעיות באומנויות אחרות

2. בעלי כישורים מיוחדים שמעוניינים להתמסר ללימוד תורה

3. לימוד אומנות ומקצוע בארץ ישראל

ג. לימוד אומנות - פסיקת הרמב"ם והשולחן ערוך

ד. פתיחת מסגרת ללימודי קודש וחול בחצר משותפת

ה. לימודי חול במשנת הרמב"ם

סיכום

מבוא

בברייתא במסכת קידושין מפורטות החובות המוטלות על האב לטובת בנו:

תנו רבנן: האב חייב בבנו למולו, ולפדותו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, וללמדו אומנות;

ויש אומרים: אף להשיטו במים (קידושין כט ע"א).¹

במאמר זה נתמקד בחובת האב² ללמד את בנו אומנות³, ונבחן את יישומה במסלול החינוכי המקובל היום: במסגרות החינוכיות מתחנכים לתורה ויראת שמים, אהבת העם והארץ, מידות טובות וערכים, לומדים לימודי קודש ומקצועות חול, ונבחנים עליהם בבחינות הבגרות. לאחר

¹ רשימה זו מופיעה במספר מקומות: תוספתא קידושין [ליברמן] א, יא; קהלת רבה ט, א; תלמוד ירושלמי קידושין א, ז; ספרא אמור פרשה א; מכילתא דרבי ישמעאל בא - מס' דפסחא פרשה יח שם נוסף: "רבי אומר: אף ישוב מדינה". בחלק מהמקורות הללו נאמר שר' עקיבא הוא זה המוסיף שיש ללמדו לשוט בנהר. סדר החובות משתנה בין המקורות. בברייתא שבבבלי הסדר הוא: "וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, וללמדו אומנות", ואילו במקורות הארץ ישראלים הסדר הוא: "ללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו אשה".

הסדר הארץ ישראלי, הוא הרצוי מבחינת בניין האישיות והמשפחה: "דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר: 'מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו... מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו... מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה' (דברים כ, ה-ז). אבל הטפשי מתחילין לישא אשה ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה. וכן הוא אומר בקללות: 'אשה תארש בית תבנה כרם תטע' (דברים כח, ל), כלומר יהיו מעשיך הפוכין כדי שלא תצליח את דרכיך" (רמב"ם הל' דעות ה, יא). ראה בספרי: שבות יהודה וישראל, "כרם, בית, אשה - שירות צבאי וחיי משפחה", עמ' 313-329.

² אנו נתמקד בחובת האב ללמד את בנו תורה ואומנות, ולא בחובת האם, מאחר שאישה פטורה מללמד את בנה תורה (קידושין כט ע"ב), ואף פטורה מללמדו אומנות (ר"ן, קידושין יב ע"ב בדפי הר"ף); מאירי (קידושין כט ע"א); פורת יוסף (קידושין ל ע"ב), אף שבדרך כלל נשים - אמהות, מעורבות מאוד בכל הקשור לחינוך ילדיהם: "נשים במאי זכיין? באקרויי בנייהו לבי כנישתא" (ברכות יז ע"א).

³ יש מקום לייחד מאמר בפני עצמו באשר לחובת ההורים ללמד את בתם אומנות: "בן אביו חייב בו מצוות: למולו, ולפדותו, וללמדו תורה, וללמדו אומנות, ולהשיאו אשה, מה שאין כן בבת" (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, פרק כ, י; ספרא אמור פרשה א). אך ראה בדברי המקנה קידושין ל ע"ב: "אטו גברי בעי חיי, נשי לא בעי חיי"? (קידושין לד ע"א), בעלה חייב במזונותיה, אך במה תתפרנס אם תתאלמן או תתגרש, וגם תחתיו היא חייבת במעשה ידיה דאפילו עשירות קייל" (כתובות נט ע"ב) דכופה לעשות בצמר". בשו"ת מהר"ם שיק, או"ח סי' קסג, כתב שחובה ללמד אומנות בנים ובנות. ראה עוד: הרב אלימלך בר שאול, "חובת האב ללמד את בנו ובתו אומנות", מצוה ולב, ב, עמ' 161-177 (פורסם לראשונה: שנה בשנה (תשכ"ה), עמ' 162-167); הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, שערי עוזיאל, חלק א, שער טו, עמ' רא; הרב אברהם ויינפלד, "אם יש חיוב ללמד בתו אומנות", חכמי לב (תשנ"ד), עמ' א - יח. מכיוון אחר - העובדה שנשים לומדות כיום מקצועות חול, מחייבת עוד יותר ללמדן מקצועות קודש וברמה גבוהה יותר: "בפרט אותן שמרגילין עצמן ללמוד כתב ולשון העמים, בודאי מצוה רבה ללמד אותן חומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל כגון אבות וספר מנורת המאור" (הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, החפץ חיים, לקוטי הלכות לסוטה כא ע"א). ראה גם: הרח"ד הלוי, שו"ת עשה לך רב, חלק ב סי' נב (מורה לרבים - הלכות ותשובות בעניני חינוך והוראה מהרח"ד הלוי, עמ' 145-151); הרב משה מלכה, שו"ת מקוה המים חלק ג, יו"ד סי' כא; הרב יעקב אריאל, "האשה בעידן המודרני לאור ההלכה", הלכה בימינו, עמ' 196-198, "בית המדרש הנשי", שם, עמ' 234-241, "למדנות נשית", שם, עמ' 242-248.

שסיימו לימודיהם שם, הם הולכים לישיבות, מכינות, צבא, ובשלב מאוחר יותר בחיים, הם בוחרים במה להתמקד על מנת להתפרנס, להשתלב ולהשפיע באורחות החיים.

א. חובת האב על הבן - ללמדו אומנות

מחובות האב על הבן: "ללמדו אומנות" (קידושין כט ע"א). חובות האב על הבן, ובהן גם החובה ללמדו אומנות היא חובה מהתורה:

מן התורה חייב אדם למול את בנו ולפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו אשה. ר' עקיבא אומר אף ללמדו שייט, רבי אומר אף ישוב מדינה (מכילתא דרבי ישמעאל בא - מס' דפסחא פרשה יח).

המקור לכך:

ללמדו אומנות - תני רבי ישמעאל: "ובחרת בחיים" (דברים ל, יט) - זו אומנות (ירושלמי קידושין א, ז).

הפסוק מציב לאדם אפשרות לבחור בין הברכה לקללה - "ובחרת בחיים". ר' ישמעאל ייחס למלאכה ערך וחשיבות, אדם העובד ומתפרנס מיגיע כפו, בוחר בחיים שיש בהם ברכה:

ללמדו אומנות. מנלן? אמר חזקיה, דאמר קרא: "ראה חיים עם אשה אשר אהבת" (קהלת ט, ט), אם אשה ממש היא - כשם שחייב להשיאו אשה, כך חייב ללמדו אומנות, אם תורה היא - כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות... מאי טעמא? חיותיה הוא. רבי יהודה אומר: כל שאינו מלמדו אומנות - מלמדו ליסטות. ליסטות סלקא דעתך? אלא, כאילו מלמדו ליסטות. מאי בינייהו? איכא בינייהו, דאגמריה עיסקא (קידושין ל ע"ב).

גם כאן הדרשה מתמקדת במילה: "חיים", אלא שההדגשה היא שיש ללמד את הבן אומנות כדי שיוכל לחיות עם אישה, ולפרנסה כראוי. האחריות המוטלת על אדם לעבוד ולהתפרנס לא נועדה רק לרווחתו האישית ולמעמדו, אלא כדי שיוכל לפרנס את אשתו ואת משפחתו. היציבות הכלכלית מאפשרת ללדת ילדים, לגדלם וכך לפתח את העולם הלאה.

ע"פ חלק מהראשונים, דרשה נוספת הקשורה גם היא למילה "חיים" מלמדת על החובה ללמד אומנות. דרשה זו מבוססת על הפסוק: "והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשוך" (שמות יח, כ):

דתני רב יוסף: "והודעת להם" - זה בית חייהם, "את הדרך" - זו גמילות חסדים, "אשר ילכו" - זה ביקור חולים, "בה" - זו קבורה, "ואת המעשה" - זה הדין, "אשר יעשוך" - זו לפני משורת הדין (בבא מציעא ל ע"ב).

רש"י פירש:

זה בית חייהם - ללמוד להם אומנות להתפרנס בו.⁴

בפסוק זה ישנה הוראה מחייבת - "והודעת להם". יש להודיע לאחרים - לבנים, את בית חייהם, אומנות ממנה יתפרנסו.

⁴ עוד הסבירו כך: רמב"ן, ספר המצוות שורש א; רשב"ץ, מגן אבות, לאבות א, י. הפני יהושע מסביר: "ובא משה להודיעם שעם תלמוד תורה לא יתבטלו מכל מקום מן האומנות, וכענין שאמרו [אבות פ"ב מ"ב] כל תורה שאין עמה דרך ארץ בטילה, וא"כ בית חייהם היינו לפי שהאומנות היא עיקר חייהם לתלמוד תורה" (פני יהושע, בבא קמא ק ע"א).

לדברי ר' יהודה יש ללמד דווקא אומנות - מקצוע, ולא רק מסחר "דכמה פעמים שאין לו במה לעשות סחורה ועומד ומלסטם".

בתוספתא המקבילה למשנתנו, יש הרחבת דברים באשר לערך המלאכה, ושם מוצג לימוד המלאכה כמחסום מפני הידרדרות:

ר' יהודה אומר: כל שאין מלמד את בנו אומנות מלמדו ליסטות. רבן גמליאל אומר: כל שיש בידו אומנות, למה הוא דומה? לכרם שמוקף גדירו, לחריץ שמוקף סייג. וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם שאין מוקף גדירו, ולחריץ שאין מוקף סייג. ר' יוסה אומר משם רבן גמליאל: כל שבידו אומנות למה הוא דומה? לאשה שיש לה בעל בין שהיא מתקשטת ובין שאינה מתקשטת אין הכל מסתכלין בה, ואם אין מתקשטת היא תהא לה מורא. וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לאשה שאין לה בעל בין מתקשטת ובין שאינה מתקשטת הכל מסתכלין בה, ואם אין מתקשטת היא לא תהא לה מורא. ר' יוסה בי ר' לעזר אומר משם רבן גמליאל: כל שבידו אומנות למה הוא דומה? לכרם גדור שאין בהמה וחיה נכנסין לתוכו ואין עוברין ושבין נכנסין לתוכו ואין רואין את מה שבתוכו. וכל שאין בידו אומנות למה הוא דומה? לכרם פרוץ שבהמה וחיה נכנסין לתוכו ועוברין ושבין נכנסין לתוכו ורואין את מה שבתוכו. (תוספתא קידושין [ליברמן] א, יא).

החובה ללמד את הבן אומנות נחשבת מצווה - "חפצי שמים", ומותר לדבר על כך בשבת, על אף שאין עוסקים בענייני חולין בשבת:

ותנא דבי מנשה: משדכין על התינוקות ליארס בשבת, ועל התינוק ללמדו ספר, וללמדו אומנות - אמר קרא: "ממצוא חפצך ודבר דבר" (ישעיהו נח, ג), חפצך - אסורים, חפצי שמים - מותרין (שבת קנ ע"א; כתובות ה ע"א).

רש"י פירש:

ללמדו אומנות - דהא נמי מצוה היא, דכל שאינו מלמדו אומנות מלמדו לסטות, ומצוה ילפינן מקרא בקדושין בהאשה ניקנית (ל, ב) (רש"י שבת שם).

ללמדו אומנות - מצוה הוא דכתיב (קהלת ט) "ראה חיים עם אשה אשר אהבת" למוד אומנות שתחיה הימנו עם התורה ואמרינן בקידושין (דף כט) שאביו חייב ללמדו אומנות (רש"י כתובות שם).

רש"י הדגיש שזו מצווה ללמד את הבן אומנות, וכן שאם לא מלמדו אומנות הרי זה כאילו לימדו ליסטות, והדגיש את הצד החיובי: "למוד אומנות שתחיה איתו עם התורה שהוא למד".⁵ אילו מלאכות מוטל על האבא ללמד, ואילו מלאכות אין ללמד? במשנה המסיימת את מסכת קידושין אגב דיון בסוגית ייחוד, במי שעסקיו עם נשים, נאמר:

...ולא ילמד אדם את בנו אומנות הנשים. רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה... אבא גוריין איש צדיין אומר משום אבא גוריא: לא ילמד אדם את בנו: חמר, גמל, קדר, ספן, רועה וחונני, שאומנותן אומנות ליסטים. רבי יהודה אומר משמו: החמרין רובן רשעים, והגמלין רובן כשרין, הספנין רובן חסידים, טוב שברופאים לגיהנם, והכשר שבטבחים שותפו של עמלק (קידושין פב ע"א).

⁵ הרא"ה קוק (אגרות הראיה ב עמ' שכט), שלל את דברי מי שרצה לגזור איסור על דיבור בענייני אומנות בשבת: "התיר גם כן לפסוק לאומנות, שהרי היא שקולה כתורה... ואין שייך לגזור על זה איסורים, ובפרט לעת כזאת עת לעשות לה' לחזק את ידי אמוני ה' בכל צד של חיזוק המוסף אומץ בדרכי החיים".

בסוגיית הגמרא מובאת ברייתא המסבירה מהן אומנויות הנשים שאותן מומלץ לא ללמד, וכן מהי אומנות קלה שאותה יש ללמד:

תנו רבנן: כל שעסקו עם הנשים - סורו רע, כגון: הצורפים, והסריקים, והנקורות, והרוכלין, והגרדיים, והספרים, והכובסים, והגרע, והבלן, והבורסקי... לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה. מאי היא? אמר רב יהודה: מחטא דתלמייתא.⁶

יש ללמד אומנות קלה ונקייה,⁷ ולא אומנות שיש בה נטייה לגזל, או לקשר לא רצוי עם נשים.⁸

ב. "אלא תורה" או "מלמדו ליסטות"

במשנה מופיעה גם דעה אחרת:

רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא: ושאר כל אומנות אינן כן, כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו - הרי הוא מת ברעב, אבל התורה אינה כן, אלא משמרתו מכל רע בנערותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו (קידושין פב ע"א).

האמנם ר' נהוראי חולק על דברי התנא שאדם חייב ללמד את בנו אומנות?⁹ להלן שלושה הסברים לדברי ר' נהוראי, כשהמכנה המשותף הוא שר' נהוראי איננו חולק על העיקרון שמוטל על אדם ללמד את בנו אומנות.

1. קביעות בלימוד תורה, ארעיות באומנויות אחרות

המהרש"א (חידושי אגדות קידושין פב ע"א), הסביר שהכול מודים שעל האב ללמד את בנו אומנות. הכוונה שיעסוק במלאכה קלה, כדי שתהא תורתו קבע ומלאכתו ארעי רק לצרכי פרנסה. לזה גם התכוון ר' נהוראי: מניח אני הקביעות של כל האומנויות, ואני מלמדו תורה קבע ואומנות ארעי. ר' נהוראי לא התנגד ללימוד אומנות, אלא הדגיש את חשיבותו של לימוד תורה על פני לימוד אומנות.

נוסף על כך, את לימוד המקצוע והאומנות, יש לראות כחלק מבניין האישיות של האדם, כמי שחיי הרוחניים שקועים בעולמה של תורה, ומתוך כך הוא פועל בחיי המעשה.¹⁰

⁶ מלאכה שקשורה לאריגה. האריגה עצמה, או ציורים על הבד הארוג, או עשיית המחטים. ראה בעינים למשפט כאן.
⁷ הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חלק י"ד ד סי' לו), דן כיצד יש לנהוג עם בחורים המבקשים לעזוב את הישיבה וללמוד במכללה כדי להכין עצמם ללימודי רפואה, אם להשפיע עליהם שישארו בישיבה. הוא מסביר שעל אדם למצוא אומנות קלה ונקייה ולא לימודים אקדמאיים ממושכים "וללימוד אומנות נקיה וקלה אין צורך בחסד השי"ת במדינה זו להרבה זמן, ואדרבה במדינה זו, ואף בכל העולם, כמעט כל העשירים נעשו שלא משום לימוד איזה חכמה, לא רפואה ולא הנדסה, ולא אף חכמת החשבון. ואף אלו שהיו חכמים באיזה מקצוע, לא נתווסף להן בשביל חכמתם אף לא פרוטה אחת יותר משאר עשירים. אלא הוא רק ממתנת הקב"ה לפי זכותו ולפי מזלו". באשר לנסיכון להשפיע עליהם להישאר בישיבה: "צריך להתבונן הרבה. דהרי כשיישאר בישיבה במחשבה זו אפשר לו לקלקל לאחרים. ורק כשמכירין טבעו - שבזמן שיהיה בישיבה ילמוד כראוי כמו אם היתה כוונתו ללמוד תורה לעולם, ולא לחשוב כלל אודות מחשבות הבל שלו - יש להשפיע עליו כי אף בשביל הזמן דלימוד התורה לשנה ושנים, הא הוא דבר גדול מאד". ומסיים: "דבכל אופן צריך להשפיע עליהו שלא ילכו מהישיבה, אלא ישארו ללמוד כראוי ולהתגדל בתורה אם אפשר. ואם לא אפשר, אין האחריות יותר על כבוד תורתו. אך מ"מ אם ימצא כבוד תורתו מי שיכול להשיג עליו שישאר שומר תורה ומצוות ולקבוע זמן ללימוד התורה. יש לכבוד תורתו לעשות זה".

⁸ כך מפרש בתוס' ר"י הזקן בקידושין פב ע"א.

⁹ הר"ף (יב ע"ב בדפי הר"ף בקידושין) ציין למחלוקת חכמים ור' יהודה, והר"ף (לג ע"ב בדפי הר"ף בקידושין) מציין לר' נהוראי. הרא"ש (קידושין א, מ) ציין לדברי ר' יהודה (ראה: בקרבן נתנאל שם ס"ק צ), ושם (א, מג) פסק כחכמים, וכן בקיצור פסקי הרא"ש (קידושין א, מג). ומאידך ציין לדברי ר' נהוראי - רא"ש בקידושין ד, כח וכן בקיצור פסקי הרא"ש.

2. בעלי כישורים מיוחדים שמעוניינים להתמסר ללימוד תורה

הפני יהושע (שם) הסביר שר' נהוראי לא חלק על העיקרון שחייב אדם ללמד את בנו אומנות, אלא שהוא דיבר על בנו שלו באופן חריג:

דודאי מידת כל אדם ללמוד תורה ודרך ארץ דאין כל אדם זוכה לכך שיהא מלאכתו נעשית ע"י אחרים ואם כן חס ושלום אפשר שיבא לידי לסטיות או לידי בזיון התורה. אמנם ר' נהוראי כלפי עצמו אמר כן, לפי שראה שבנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בענין שיהא תלמיד חכם גמור וצדיק גמור שמלאכתו יהא נעשית ע"י אחרים, ומשום הכי אמר דמניח כל אומניות שבעולם ואינו מלמדו אלא תורה, ואין לו לחוש לפרנסתו בתורה עם דרך ארץ, כיון שמלאכתו יהא נעשית ע"י אחרים, דגם במעלליו יתנכר נער גם כי יזקין לא יסור ממנה.

בעלי כישורים מיוחדים שאם יתמידו בלימוד תורה, יגדלו ויוסיפו דעת, אותם אין צורך ללמד אומנות אחרת, ומלאכתם תיעשה ע"י אחרים - כשיטת ר' שמעון בר יוחאי (ברכות לה ע"ב). אך את האחרים, שהם הרוב, יש ללמד מקצוע.¹¹

הרב מנשה הקטן, נשאל על הליכה ללימודים באוניברסיטה קתולית או ציבורית, ובתשובה ארוכה הוא שלל את שתי האפשרויות, וסיכם:

סיומא דדא מילתא דכפי אשר המצב, אינני רואה שום היתר ללכת לבתי ספר גבוהים שלהם כלומר אוניברסיטה, אם לא שיעשו איזה בית ספר שלא ילמדו שם כלום מדברי מינות שלהם, והיו שם רק ללמוד המקצוע הצריכים לזה והמלמדים יראי ה', אז מצוה

¹⁰ בספר העיתים סי' קעה, מובא בשמו של רב האי גאון (אוצר הגאונים למגילה סי' קפא): "מותר ללמד תינוקות של בית הכנסת אגב לימוד תורה כתב ערבי וחשבונות, אבל שלא עם התורה אינו נכון". בעל בינה לעיתים הסביר שמותר ללמד לימודי חול בבית הכנסת "דאפשר דזהו מיקרי כמו לצורך דבר מצוה שזה בכלל וללמדו אומנות". הרב עובדיה יוסף, שר"ת יביע אומר חלק ז - או"ח סי' כא, התיר ללמד מקצועות חול במקום שלומדים גם לימודי קודש, על בסיס דברי רבינו האי גאון שהתיר ללמד התלמידים כתב ערבי וחשבונות אגב לימוד תורה בבית הכנסת "ומוכח דלא בעינן בכי"ב מצוה רבה דוקא, אלא כל שיש מצוה, כגון ללמד אומנות, יש להתיר ללמדם בבה"כ, וגם מ"ש הרמב"ם (הל' תפילה יא, ז) והטוש"ע (או"ח סי' קנא, א) שמחשבים בבית הכנסת רק חשבונות של מצוה 'כגון קופה של צדקה ופדיון שבויים, וכיוצא בהם', לאו דוקא, וגם זה בכלל 'וכיוצא בהם', וילמד סתום מן המפורש בדברי רב האי גאון... הכא נמי יש להתיר ללמדם כתיבה וחשבון וכל מה שיועיל להם כיו"ב לצורך פרנסתם". מה שכתב רב האי, שלימוד החשבון הוא אגב לימוד תורה, נראה שאין כוונתו שהלימוד נעשה כבדרך אגב, אלא שלימוד זה הוא חלק מעיצוב אישיות התלמיד הלומד תורה ואומנות, או לפחות לימוד בסיסי של מקצועות חול שיאפשר לו אח"כ ללמוד אומנות לפי נטיית לבו.

¹¹ דברים דומים כתבו: ספר המקנה (קידושין שם); ערוך השולחן (יו"ד סי' רמה, ט); הגר"ז (פרשת חיי שרה); הרב אליעזר וולדינגר, שר"ת ציץ אליעזר, חלק יב סי' לג. הרב עובדיה יוסף נשאל על נער שסיים לימודיו בבית ספר יסודי, האם עליו להמשיך בלימודי בישיבה תיכונית, לקיים משנת חז"ל יפה תלמוד עם דרך ארץ, או ללכת ללמוד בישיבה קדושה, אשר בה כל הזמן מוקדש ללימוד התורה בלבד? לאחר שהוא מציין מקורות רבים המורים על החובה ללמוד אומנות, ויפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, הביא את דברי הפני יהושע והמקנה הללו ועוד, והורה לאותו נער ששאל: "לאור כל האמור נראה שכל שישנה אפשרות שימשיך את לימודיו בישיבה קדושה שעוסקים בה בתורה בלבד, אין ספק שעדיף ללכת לישיבה כזאת יותר מאשר ללכת ללמוד בישיבה תיכונית, כדי שיוכל להיות מושלם בכל מקצועות התורה... ובפרט אם נתברך בכשרונות מעולים והוצק חן בשפתותיו, שאם ישקוד על דלתות תורתנו הקדושה, יהיה מורה הוראות בישראל וממצדיקי הרבים, שמעלתו גדולה מאוד, ובפרט בדורנו זה" (שר"ת יחוה דעת חלק ג סי' עה). הוא מסיים בדברי הרמב"ם בסוף הל' שמיטה ויובל, על מי שפרק מעליו עול חשבונות הרבים ורוצה להתמסר ללימוד תורה בלבד. זאת אם כן הוראה מתאימה לתלמיד בעל כשרונות מיוחדים שרוצה להתמסר ללימוד תורה בלבד, וכבנו של ר' נהוראי, אבל אין זו הוראה גורפת לרבים, ואין לפרשה כפסק הלכה נגד ישיבות תיכוניות.

כך יש לראות גם את תשובתו של הרב עובדיה יוסף: "לתלמיד שחשקה נפשו בתורה וברצונו לעבור מבית הספר לישיבה קדושה שעוסקים בה בתורה במשך כל שעות היום, והוריו דורשים ממנו בכל תוקף לעבור לישיבה תיכונית, האם חייב להישמע להוריו משום מצות כיבוד אב ואם?" תשובתו היא שאין הוא מחויב לשמוע להורים אם "חשקה נפשו בתורה ואדיר חפצו להתעלות במעלות התורה וביראת ה' טהורה, ומשאת נפשו להגיע לכלל מורה הוראות בישראל ולדון דין אמת לאמתו, ולזכות את הרבים, ולהגדיל תורה ולהאדירה, אשר אין לך מדה טובה הימנה, על כגון זה כבר אמר רבי נהוראי במשנה (קידושין פב ע"א) מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה" (שר"ת יחוה דעת חלק ה סי' נו). כאמור גם כאן זו הוראה לתלמיד שמתאים לכך, ואין כאן הוראה גורפת לכול. דברים דומים ניתן ללמוד מתשובת הרח"ד הלוי, "בחייב האב ללמד לבנו אומנות", שר"ת עשה לך רב, חלק ו סי' פז, עמ' רגש, שאף לדעתו, דברי ר' נהוראי הם למתאימים בלבד, ויש לבדוק כל תלמיד לגופו [מורה לרבים - הלכות ותשובות בעניני חינוך והוראה מהרח"ד הלוי, עמ' 50-56]. דברים חריפים נגד אותם שלא רוכשים לעצמם מקצוע על מנת להתפרנס, ראה בדברי הרב פנחס אליהו מוילנא, ספר הברית, חלק ב, דברי אמת מאמר יב פרק י.

יהיו עושים ללמוד אומנות נקיה וקלה לבני ישראל, על כל פנים באותן האומנות שאפשר ללמדם בלי תערובות מינות (=דברי כפירה), והיינו דוקא להני תלמידים אשר ממילא לא יהיה תורתם אומנתם. אבל בני תורה אשר תורתם אומנתם אשרי להם ולעולם אין להם להניח דברי תורה, אלא יניחו כל אומנות שבעולם וילמדו תורה, ואשרי למי שעמלו בתורה והפך בה והפך בה דכולה בה וכל הלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה אשריו בעולם הזה וטוב לו לעוה"ב (שו"ת משנה הלכות חלק טז סי' צו).

ההוראה של ר' נהוראי מתאימה למעוניינים לשקוד בעולמה של תורה, להתפתח ולהתגדל בה, אך הרוב הם לא כאלה, ויש לקיים מסגרות לימודיות מתאימות להם שבהן ירכשו מקצוע, על טהרת הקודש ללא כפירה ופריצות. ואכן, קיימות כיום בארץ ובארה"ב מסגרות לימוד אקדמאיות גבוהות, שבהן התלמידים ממשיכים ללמוד תורה בעמקות וברצינות, עם לימודי מקצוע שאותו הם בחרו ללמוד. בני תורה שהם אנשי תעשייה וכלכלה, מהנדסים והיי-טק, המקדשים שם שמים.¹²

אמנם, גם בשביל להיות גדול בתורה יש צורך בידע בסיסי בחכמות אחרות, ולא רק בתורה. כך פסק הרמב"ם באשר לכישורים הנדרשים מחברי הסנהדרין (ע"פ הגמ' בסנהדרין יז ע"א):

אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלגין בחכמת התורה בעלי דיעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות, כגון: רפואות, וחשבון, ותקופות, ומזלות, ואיצטגנינות, ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים, והבלי עבודה זרה, וכיוצא באלו, כדי שיהיו יודעים לדון אותם (רמב"ם הל' סנהדרין ב, א).

לכאורה, את כל הידיעות הללו צריך ללמוד על מנת לפסוק הלכה בתחומים הנוגעים להן. "תקופות ומזלות (=אסטרונומיה ואסטרוולוגיה) "כדי שידעו לעבר שנים וחדשים" (כסף משנה שם). "רפואות – לדעת הדברים המרפאים בטבע שנתנה השבת לדחות בשבילם, אבל לא בדברים המרפאים בסגולה. ולדעת מי שהשקה את חבירו סם מן הסמים ומת, אם ראוי אותו הסם להמית או לא, וכיוצא בזה" (רדב"ז שם), או: "רפואות הוא צורך תורתנו הקדושה, דיני פיקוח נפש להורות לענין מלאכה בשבת ויוה"כ ואכילה ביוה"כ. וכן חשבונות וגימטראות צריך לענין מדידת המקוה לידע אם הוא כשיעור, ולידע אם יש פותח טפח לענין טומאת המת וכן לענין נוטע בכרם, וריבוע התחומין וכיו"ב" (מרכבת המשנה שם), ועוד.¹³

אך אפשר שמטרתן גבוהה יותר. הידע התורני והמבט הפנימי בכל הידיעות הכלליות הללו, שמקורן בקב"ה שברא את העולם, יעניקו תוכן ומשמעות רוחנית גבוהה יותר לעולם ולברואיו. כשתלמידי חכמים גדולים בעם ישראל רואים בידיעות הללו התגלות יד ה' בעולם, אזי גם החול מתקדש ומתעלה. הידיעות והמדעים לא נתפסים רק כצורך ואמצעי, לחיים נוחים יותר, אלא כמשהו עמוק שמביא להתקרבות גדולה לאמונה:

הנה כל החוכמות אף שאינן עיקריות (=ביחס ללימוד תורה), מ"מ ראוי לישראל ובפרט לחכמי התורה שידעו אותן, שעל ידי זה מתקדש שם שמים, ויוכלו להגיע על ידי זה לתכלית שפירז הקב"ה בעולם את ישראל כדי להוסיף עליהם גרים ולפרסם יחודו בעולם... והנה אם היו ישראל יודעים ומבינים בכל חכמה ומדע היו החכמות עצמן

¹² ראה את קריאתו של הריא"ה הרצוג, תחוקה לישראל ע"פ התורה, ג, עמ' 40, להקמת אוניברסיטה דתית. דברים דומים מהרי"ד סולוביצ'יק, חמש דרשות, עמ' 113. ראה עוד: הרב נפתלי בר אילן, משטר ומדינת ישראל ע"פ התורה, "השכלה גבוהה ובכשרה מקצועית", חלק ד, עמ' 1381-1384.

¹³ ראה עוד: כוזרי מאמר ב אות סד; חתם סופר, תורת משה - שמות (דף ה, ב).

מתעלות, שכל אחת הייתה סיבה להגיע לקדושה ומעלה עליונה. כי היו מאחדין אותן עם קדושת התורה להשכיל יותר בחכמת השי"ת ע"י החכמה הניכרת בברואים ונמצא שהיו מתעלים ע"י זה עניני האהבה והיראה (הרא"ה קוק, מאמרי הראיה, עמ' 438-439).¹⁴

אם כך ההנחיה שיש ללמד את בעלי הכישורים המיוחדים המעוניינים בכך רק תורה ולא שום השכלה אחרת, חסרה, מאחר שאדרבה, תלמידי חכמים גדולים צריך שיהיה להם חיבור וידע בסיסי בתחומים כללים אחרים, כדי שיוכלו לפסוק בהלכות הנוגעות להם, אבל גם מעבר לכך. זה לא רק צורך אלא גם ערך.

3. לימוד אומנות ומקצוע בארץ ישראל

החתם סופר הסביר שחכמים ור' נהוראי מצביעים על מצבים שונים. דברי ר' נהוראי אמורים בחוץ לארץ שם אין עניין לפתח את המקום מבחינה פיזית: "על זה אנו סומכים על ר' נהוראי במתניתין סוף קידושין, מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה, היינו בחו"ל" אך בארץ ישראל בה עבודת האדמה היא מצוה, "ואפשר אפילו שארי אומניות שיש בהם ישוב העולם הכל בכלל מצוה" (חתם סופר מסכת סוכה לו ע"א), בארץ ישראל גם ר' נהוראי מסכים שיש חובה ללמד אומנות.¹⁵ החת"ס מעניק ערך מועדף לעבודת אדמה בארץ ישראל, אך גם לעיסוק באומנויות אחרות המסייעות ליישוב הארץ, יש ערך.¹⁶

החתם סופר (שם) הסביר בדרך זו את מחלוקת ר' שמעון בר יוחאי ור' ישמעאל ביישוב הסתירה בפסוקים. מחד: "ואספת דגנך תירושך ויצהרך" (דברים יא, יד), ומאידך: "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח). הא כיצד? לשיטת ר' ישמעאל: הנהג בהם מידת דרך ארץ. לשיטת רשב"י: "בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, ואספת דגנך; ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן. אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל - ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן". (ברכות לה ע"ב). לדברי החתם סופר:

רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא ואספת דגנך אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום יישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל זה צייתה התורה ואספת דגנך... ואפשר אפילו שארי אומניות שיש בהם ישוב העולם הכל בכלל מצוה. אבל כשאנו מפוזרים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן מודה ר' ישמעאל לר' שמעון בר יוחאי.

¹⁴ ראה גם: הרא"ה קוק, שמונה קבצים, קובץ ב, קצ.

¹⁵ דברים דומים כתב החתם סופר בתורת משה על התורה, פרשת שופטים, דברים כ, ה-ח. בהערות הרב צבי יהודה קוק, גליון הש"ס לקידושין כט ע"א (מופיע בסוף גמרא בירור הלכה) הפנה לדברי החתם סופר בחידושו לסוכה לו ע"א. על דברי החת"ס הללו, ראה את הערכתו הרבה של הרב יששכר טייכטל, אם הבנים שמחה, פרק ג אות לב.

¹⁶ בחת"ס ישנן התייחסויות נוספות ללימוד אומנות. החתם סופר בחידושו לבבא בתרא כא ע"א כתב: "דאין לתינוקות ישראל ללמוד שום אומנות ושום חכמה כי אם תורת ה' דקיי"ל כר' אילעי [צ"ל: נהוראי] סוף מס' קידושין מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. ולכשיגדל ולא הצליח בתורה אז יטריח עמו ללמוד אומנות כדעביד רב לאיבו לבריה (פסחים ק"ג ע"א), אבל בנערותו אחת היא לאומה תורת ה' תמימה". ההבחנה היא גילאית, וכאמור בחו"ל, לדעת החת"ס יש לנהוג כר' נהוראי. במקום אחר כתב החת"ס: "לפנים כזאת בישראל לא למדו בני ישראל בילדותם שום אומנות כי אם תורה כר' נהוראי שלהי קידושין" (שו"ת חתם סופר חו"מ סי' עט). עם זאת, החת"ס בתורת משה - שמות (דף ה, ב), מאריך להסביר את הצורך בידיעות כלליות "כדי לידע ולהבין פשטות התורה לקיים מצוותיה". ראה עוד דרשות החתם סופר חלק ב עמ' רעו, על יחסו של החת"ס לבעלי מקצועות שונים העוסקים ביישוב העולם ע"פ סדר העדיפות הבא: חקלאים, בעלי המלאכות המייצרים מהתוצרת החקלאית, אחריהם הסוחרים בתוצרת הזו, והאחרונים ברשימה הם הבנקאים. בדברי החת"ס סופר עסקנו בהרחבה רבה במאמר: "לימוד תורה, עבודת אדמה ובנין ארץ ישראל", בספר זה.

לפי החתם סופר, ר' ישמעאל דיבר על אופן ההתנהלות בארץ ישראל, ור' שמעון בר יוחאי על דרך ההתנהלות בחו"ל. אמנם קשה לקבל שדברי ר' נהוראי וכן דברי ר' שמעון בר יוחאי שחיו בארץ ישראל, נאמרו בסיטואציה של גלות.¹⁷ אלא שיש להסביר שהתנאים הללו עוסקים בסוגיית היחס ללימוד אומנות בארץ ישראל, והדיון הוא כיצד לנהוג בזמן שהארץ בשליטת גויים, ועם ישראל איננו ריבון ואינו עוסק בבניין הארץ. ר' שמעון בר יוחאי ור' נהוראי קוראים לעסוק בתורה בלבד, ואכן ר' שמעון בן יוחאי הסתגר במערה ולמד תורה כל זמן שהרומאים שלטו, וכשיצא מהמערה לאחר שהרומאים הסתלקו מהארץ, עשה תיקון ממשי בארץ (שבת לג ע"ב-לד ע"א). ואילו ר' ישמעאל וכמוהו חכמים אחרים קובעים שיש לעסוק במלאכה ולהנהיג מידת דרך ארץ תמיד, גם במצב חורבן. ר' ישמעאל הוא זה שמסביר בירושלמי מה המקור לכך שאדם חייב ללמד את בנו אומנות: "ללמדו אומנות - תני רבי ישמעאל: "ובחרת בחיים" (דברים ל, יט) - זו אומנות (ירושלמי קידושין א, ז).¹⁸ במצב של תקומה ובניין יודו הכול שיש לעסוק במלאכה וביישוב הארץ: כאשר הגיע התור של בנין האומה בארצה והצורך המעשי של הסידורים המדיניים והחברתיים נעשה חלק מתכנית פעלי הכלל, הרי הם גופי תורה, וכל מה שיתרחבו הגורמים המעשיים ויתבססו יותר יפעל הרוח המלא קדושה וחיי אמת על העולם ועל החיים ואור ישראל יאיר פני תבל בכליל יפעתו (הרא"ה קוק, אורות עמ' עז).¹⁹

עם ישראל שב בדורות אלו לארץ ישראל. זכינו להקים בחסדי ה' מדינה ובה תעשייה מתפתחת, חקלאות משגשגת, טכנולוגיה ומדע ברמה גבוהה, ועוד, וכל אלו כאמור בכלל מצוות יישוב ארץ ישראל. אנו נדרשים להכשיר דור שמלא בתורה, חכמה, ערכים ויראת שמים, ומתוך כל זה, עוסק בכל אותם מקצועות מעשיים בהצלחה וברצינות ראויה. הקריאה והחובה המוטלת על כל אב לאפשר לבנו ללמוד מקצוע ולהיות כשיר לפרנס את עצמו ואת משפחתו בהתאם לרצונותיו וכישוריו, היא ברורה ובולטת. יש כמובן צורך בגידולם של תלמידי חכמים שיורו וירביצו תורה בכל המסגרות והרמות (חינוך, רבנות, דיינות), אך לא הכול חפצים להיות כלי קודש גם אם הם מסוגלים וראויים לכך, והם מעוניינים לממש את כישוריהם בתחומי עבודה אחרים. הנתונים מורים, שמכלל אלף שנכנסו ללמוד תורה, ואף למדו מספר שנים במסגרות ישיבתיות שונות, מעט יוצאים להוראת תורה, ואילו הרוב רוכשים לעצמם מקצוע אחר. יש להכיר במציאות זו כדרך לכתחילה ולא בדיעבד, שהרי בניין חיי הכלכלה והתעשייה במדינת ישראל כאמור הוא חלק ממצוות יישוב הארץ. רק בגלות או במצב חורבן, אמר ר' נהוראי וכן ר' שמעון בר יוחאי שיש לעסוק בתורה בלבד ואין צורך ואין ערך לעסוק בבניין מעשי, אך בעת תקומה ובשעת בניין, יש להכשיר דור גדוש בתורה ובמידות שמחובר לעולם המעשה: "הנהג בהם מידת דרך ארץ". יש לטפח ולהכשיר את הכול לפי נטיות ליבם ורצונותם, וללמד כל אחד את האומנות המתאימה לו. כך כתב הרא"ה קוק, כשהציב את חזונו עם הקמת ישיבה ביפו:

¹⁷ אם כי מסוגייתנו בקידושין כט ע"ב בתוס' ד"ה הא לן והא להו, רואים שהתנאים בארץ ישראל מורים לבני בבל כיצד לנהוג, ולהפך.

¹⁸ אומנות, אך לא חכמה יונית: "שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: 'לא ימוש ספר התורה הזה מפך והגית בו יומם ולילה' (יהושע א, ח), צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית" (מנחות צט ע"ב). בתלמוד ירושלמי מובא הדבר כך: "שאלו רבי יהושע: מהו שילמד אדם את בנו יונית? אמר להן ילמדינו בשעה שאינה לא יום ולא לילה, דכתיב: 'הגית בו יומם ולילה' (יהושע א, ח). מעתה אסור לאדם ללמד את בנו אומנות, בגין דכתיב 'הגית בו יומם ולילה', והתני רבי ישמעאל 'ובחרת בחיים' זו אומנות? רבי בא בריה דרבי חייה בר בא בשם ר' יוחנן: מפני המסורות" (ירושלמי סוטה ט, טו).

¹⁹ דברי הרא"ה קוק הללו עוסקים בהנהגת רשב"י שהסתגר במערה בזמן החורבן, שזו הנהגה המתאימה ליחידים שפורשים מחיי שעה בשביל חיי עולם, אבל אין לנהוג כך כשעם ישראל חוזר ובונה את ארצו ואת מדינתו.

אינני קובע מסמרות בדבר שיהיו חניכי הישיבה אפילו המצוינים דוקא רבנים. אדרבה כל חפצי הוא שיהיו מהם מתלמידים במשך שנות לימודם חלק הגון מידיעות שימושיות... עד שיצאו לנו גם כן גדולי תורה שיהיו בעלי אומנות המתפרנסים מיגיע כפם, או אנשים מוכשרים לכל עסקי החיים, ותהיה התורה נלמדת דוקא לשמה, משום תכלית החיים שבהגיון התורה וחיבתה (אגרות הראיה, א, עמ' קפז).²⁰

שוק העבודה בזמננו מגוון, חיי המסחר והתעשייה מפותחים מאוד, ובשל פיתוחים טכנולוגיים ויכולות שיש כיום, הם מתנהלים בתחומים מסוימים בסדרי גודל בינלאומיים. יש להכשיר את המעוניינים בהכשרה מקצועית, גם בתכנים אמוניים וערכיים, מוסריים והלכתיים, שיהיו גדולי תורה בהליכותיהם בעולם המעשה. פעלם יהיה מתוך מבט מעמיק וגדול בתורה, מתוך ידיעה והפנמה מהם יעדיו של עם ישראל במיוחד בדור שבו שבים לציון, מה משמעות הישיבה בארץ כעם ובמדינה, ועוד. יש להכשירם גם להתמודדות עם חיי מסחר וכלכלה תובעניים כפי שיש כיום - עבודה וחיי משפחה; עבודה וקביעת עתים ללימוד תורה; עמידה ערכית ולא להתפתות אחר ניסיונות לא מוסריים ובניגוד לתורה והלכה; חברה ועבודה משותפת אינטנסיבית עם אנשים שהשקפת עולמם שונה; מי שעסקו בכל זאת עם נשים - כיצד להתמודד בשאלות של מוסר וצניעות, ועוד.²¹

סוגיית לימוד תורה ולימוד מקצוע, כמו גם הדרך שבה יפרנס אדם את עצמו ובני ביתו, נידונה רבות ונכתבו עליה דברים רבים.²² גם כיום יש הרואים בלימודי שפה, מדע ומקצוע, כורח לא רצוי, דיעבד, ומי שרוכש לעצמו מקצוע נחשב כירוד ופחות מבחינת מעמדו בחברה. עדיין יש שמתנגדים להכליל בתוכנית הלימודים מקצועות חול ברמה בסיסית ביותר, ורואים את הכול כבנו של ר' נהוראי.²³ אך יש לראות את לימוד האומנות - המקצוע, לא רק כשאלה אישית, ממה ואיך יתפרנס אדם, אלא מבט רחב יותר של בנין הארץ והמדינה. בעבר, בעיקר בחו"ל, בתקופת הגלות, היה חשש ופחד גדול שכל עיסוק של חולין, כל לימוד מקצוע, ירחיק את האדם מתורה ומיהדות בכלל,

²⁰ ראה עוד: שפרה משלוב, "יחסו של הרב קוק לחכמות כלליות - בין חזון למימוש, סיני, קלט (תשס"ז), עמ' קסו-רו. ²¹ החפץ חיים גם כן עסק בצורך להכשיר רוחנית את הלומד אומנות, אם כי הדגיש יותר את הזהירות וההרחקה ממכשולים ותקלות אישיים. הוא הביא את מחלוקת חכמים ור' נהוראי וכתב: "ומכל מקום גם זה שמלמד לבנו אומנות צריך לכולי עלמא ללמדו מתחלה וגם בעת שהוא עוסק במלאכתו תורה ויראת שמים, דאי לא הכי ימצא במלאכתו גופא כמה ענינים מאיסור גזל וגם עוד תקלות רבות ופרצת הדת לגמרי ח"ו ובפרט בימינו שהכל מתפזרין במקומות הרבה אשר אין עם ישראל שומרי דת התורה מצויין שם אם לא יהיה קבוע בנפשו מנעוריו ידיעת התורה ושמירת המצות עלול ח"ו שיחלל שבת במלאכות גמורות שיש בהן חיוב סקילה. ואפילו בלמוד התורה שידוע שהיא מגני מן הייסורים ומצלי מן החטא אמרו כל תורה שאין עמה מלאכה והוא הדין איזה עסק גם כן הוא בכלל מלאכה, סופה בטלה וגוררת עוון כל שכן בלמוד המלאכה בלא תורה בודאי גוררת עוונות הרבה וגם פרצת הדת בכללו חס ושלום" (ביאור הלכה סימן שו"ד וללמדו ספר).

²² ראה: פרוף' יהודה לוי, שערי תלמוד תורה, ירושלים התשמ"א, עמ' קפה-שיב; הרב נפתלי בר אילן, משטר ומדינת ישראל ע"פ התורה, "השכלה ואומניות", חלק ג, עמ' 1085-1111.

²³ ראה למשל בדברי הנצי"ב כיצד יש להתמודד עם לימודי חול, כשהשלטונות דורשים ללמדם: "אם יצטרכו עפ"י המלכות ללמוד למודי חול גם כן, יהא בהשגחה מהרב וראשי ישראל שיהא המורה, וזה אי אפשר אם יהיה כל אחד דואג לבניו, ואין בידו לברור איזה מורה הגון ומחזיק הדת, ע"כ הוא מבריה את בנו מלמודי חול בעל כרחו וזה גורם שהבן בועט בהוריו והולך בדרך עקלקלות כדי להשיג למודי חול. אבל אם יהיה הדבר מוטל על הציבור וראשי הקהל לא יהיו מבריחים את בניהם לגמרי מלמודי חול, אבל יהא ההשגחה עפ"י המורה אשר יבחרו שלא יסורו מדרך התורה וגם יהיו מפנים שעות מרווחים לעסק התורה וזה וזה יתקיים בידם. האף שאין לקוות שיצאו מלימודם בשעות כאלה להוראה, באשר זה דרכה של תורה שאין עמלה ותכליתה מתקיים אלא בימי שמפנה כל ראשו בה, ונפש עמל בה עמלה לו לסייעהו לזכות בה, וא"א להיות גדול בתורה בשעה שעוסק בדברים אחרים. וכל גדולי תורה שהמה גם חכמים בלימודי חול, אינו אלא שנתעסקו בלימודי חול קודם ששקעו ראשם בתורה או אחרי שכבר נתגדלו בתורה אבל ביחד א"א להגיע לתכלית הלמוד, מ"מ אפילו לא יגיעו לתכלית ההוראה הוא יקר מאד עסק התורה באיזה שעות ומביא לידי יראת ה'" (שו"ת משיב דבר חלק א סימן מד). הרב משה פיינשטיין, לא שלל פתיחת ישיבה תיכונית באירופה, אם המרא דאתרא יגיע למסקנה שהענין נצרך מצד לחצם של ההורים והתלמידים, שאם לא כן ילכו לבתי ספר של גויים. ואמנם הוא מסייג שהיתר זה יהיה ייחודי לאותו מקום, ואין ללמוד ממנו למקומות אחרים "ויש מקומות שאין שום צורך בזה אשר ודאי אסור ליסד שם ישיבות תיכוניות, ואפילו אם יש צורך לאיזה תלמידים מועטים אין ליסד" (שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ג סי' פא).

ולכן הייתה הסתייגות רבה מלימוד מקצוע, ואם כן במידה מצומצמת מאד. אך כיום גדל דור שמעורה ומעורב בחיי המעשה במדינה, וככל שהאבות ומוסדות החינוך יעצימו את עולמם הרוחני התורני אזי השפעתם על הסביבה תהיה גדולה יותר. אנשי מקצוע תורניים הפרושים בתחומי הכלכלה התעשייה והמדע השונים, שמקרינים אמונה וערכים, מידות טובות, אחריות ואידיאלים כשהכול נובע מתוך מבט תורני, יכולים לרומם ולקדם מבחינה רוחנית אחרים ואת החברה והמדינה כולה. אם הם יצליחו להתקדם בעבודתם ובמקצועם, ויהיו בין המשפיעים והקובעים בצמתי הכרעה והובלה השונים של המדינה, המשק והכלכלה, מתוך מבט תורני ערכי, מה נכון ומה ראוי לטובת עם ישראל, מבחינת היעדים והמשימות המוטלות עלינו כעם, הרי שיהיה זה קידוש שם שמים גדול, ויחבר את העם כולו לאותן מטרות ואידיאלים. זהו אמנם תהליך ארוך, אבל ראוייה כזו, היא זו שתוליך ותוביל את העושים במלאכה לכך.

ג. לימוד אומנות - פסיקת הרמב"ם והשולחן ערוך

הרמב"ם בפירוש המשנה (קידושין א, ז) כתב באופן כללי שהאב חייב לעשות לבנו את כל המנוי בברייתא. גם בפירוש המשנה (קידושין ד, יג) כתב: "וחייב אדם ללמד את בנו אומנות נקיה". הרמב"ם לא כתב בצורה ברורה ביד החזקה שעל האב ללמד בנו אומנות.²⁴ הרב משה פיינשטיין ציין למקום שבו הרמב"ם התייחס לדבר, והסיק כך:

והנה מצינו ברמב"ם (פכ"ד משבת ה"ה) שמנה גם כן בחשבונות של מצוה שמותר בשבת הא דלמדו אומנות משום שהוא מחשבונות של מצוה. הרי נמצא שפסק הא דצריך האב ללמדו אומנות. אבל מכיון שלא הזכיר הדין רק כאן אגב גררא, יש לפרש בתינוק כזה שאין לו הכח ללמד תורה, או שלמדו אומנות לא קאי על תינוק אלא על גדול שצריך לפרנסה (שו"ת אגרות משה חלק אר"ח ב סי' קיא).

כוונתו לדברי הרמב"ם שכתב שמותר לדבר בענייני "התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות" (רמב"ם הל' שבת כד, ה). מקור הלכה זו בגמרא (שבת קנ ע"א; כתובות ה ע"א). אך אין שום רמז בגמרא שם וכן לא ברמב"ם שמדובר על תינוק שאין לו כוח ללמוד תורה, או על גדול שצריך לפרנסה. לקמן נצביע על התייחסות הרמב"ם לשאלה זו בהל' תלמוד תורה, ומכאן שהלכה זו שייכת להלכות שבת, ואין היא באה ללמד על החובה העצמית ללמד את הבן אומנות. הרב יעקב עטלינגר נשאל על השמטת הרמב"ם, והשיב:

גם שמצוה על האב ללמד בנו אומנות אף שכעת לא ראיתי להרמב"ם שכתב בפירוש כן מכל מקום לא השמיטה והביאה לפסק הלכה בהל' רוצח (ה, ה) שכתב שם: "אבל אם ייסר בנו כדי ללמדו תורה או חכמה או אומנות ומת פטור", עיין שם שמחלק בין כבר למדו אומנות אחרת או לא, והיינו ע"פ גמרא דמכות (ח ע"ב) דבלא גמיר מלאכה אחריתי מצוה קעביד (שו"ת בנין ציון סי' קכה).

כוונתו לפסיקת הרמב"ם בעקבות הגמ' במכות:

²⁴ בהשמטת הרמב"ם הלכה זו, עסק בהרחבה: פרופ' אליאב שוחטמן, "על חובת האב ללמד את בנו אומנות", עיוני הלכה ומשפט, לכבוד פרופ' אהרן קירשנבאום, דיני ישראל כ-כא (תש"ס-תשס"א), עמ' 397-417. חלק ניכר מדבריו הקדיש לוויכוח עם הסברו של הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, קידושין כט ע"א, שכתב שהרמב"ם סבר שהוראה זו היא בגדר עצה טובה ולא חיוב ממשי.

האב גולה על ידי הבן. והאמרת: יצא האב המכה את בנו? דגמיר. והאמרת: אף על גב דגמיר מצוה קעביד? בשוליא דנגרי. שוליא דנגרי, חיותא היא דלמדיה? דגמיר אומנותא אחריתי (מכות ח ע"ב).

רש"י שם הסביר:

בשוליא דנגרי - בלימוד חרש עצים שאינו מלמדו תורה אלא אומנות. חיותיה הוא - ואף זו מצוה על האב ללמדו, דילפינן לה מקרא בפרק קמא דקדושין (דף ל:): דכתיב: "ראה חיים עם אשה אשר אהבת" הקיש אומנות שהוא חיותו לאשה כשם שאביו חייב להשיאו אשה כדכתיב: "וקחו לבניכם נשים" כך חייב ללמדו אומנות.

כשהרג אב את בנו בשוגג תוך כדי חטיבת עצים ביער, האב גולה לעיר מקלט. במקרה כזה אין זה משנה אם אביו הרגו או אדם אחר.²⁵ המשנה מחדשת שאב אינו גולה כשהרג את בנו בשוגג כשלימד אותו תורה גם אם מדובר בבן שיודע, וכן אינו גולה כשלימד אותו אומנות - מקצוע חיוני לפרנסתו, מכיוון שהלימוד הוא מחובתו של האב. הרמב"ם פסק הלכה זו:

האב שהרג את בנו בשגגה גולה על ידו. במה דברים אמורים בשהרגו שלא בשעת לימוד, או שהיה מלמדו אומנות אחרת שאינו צריך לה. אבל אם יסר בנו כדי ללמדו תורה או חכמה או אומנות ומת, פטור (רמב"ם הלכות רוצח ה, ה).²⁶

מכאן שיש חובה או לפחות מצווה על האב ללמד את בנו אומנות, ואם הרג את בנו בשעה שלימדו אומנות, הרי הוא פטור מלגלות לעיר מקלט. אמנם המקרה המתואר כאן הוא שהאבא עצמו לימד את בנו את האומנות, אך אין להסיק מכאן שהמצווה ללמד את בנו אומנות היא אישית, אלא כמו שבמצוות אחרות המוטלות על האב - למול או ללמדו תורה, האב יכול למנות שליח כך גם כאן. כך כתב הרב חיים אור זרוע, כשנשאל האם האב עצמו חייב למול באופן אישי את בנו:

מענין המילה, נראה דאין האב חייב למול בנו בידיו אלא לעסוק שיהא נימול. דומיה דכל הני דקחשיב התם: ללמדו תורה, ללמדו אומנות, להשיטו בנהר. וכי לא ישכור מלמד לבנו לתורה ולכל הני? (שו"ת מהר"ח אור זרוע סימן יא).

עיקרון דומה ניתן למצוא בדברי הרמב"ם ביחס למלמד שלא נהג כשורה עם יתום ואלמנה: חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשו שפלה למאד ורוחם נמוכה וע"פ שהן בעלי ממון אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מוזהרים אנו עליהן שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, והיאך נוהגין עמהן, לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהוג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו, כל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או אבד ממונן הרי זה עובר בלא תעשה וכל שכן המכה אותם או המקללן... במה דברים אמורים בזמן שעינה אותן לצורך עצמו, אבל עינה אותם הרב כדי ללמדן תורה או אומנות או להוליכן בדרך ישרה הרי זה מותר, וע"פ כן לא ינהוג בהן מנהג כל אדם אלא יעשה להם הפרש וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד שנאמר: "כי ה' יריב ריבם" (משלי כב, כג), אחד יתום מאב אחד יתום מאם (רמב"ם הל' דעות ו, י).

²⁵ תוס' ד"ה והא אמרת, רמב"ן, מאירי, ועוד.

²⁶ בסוגיה זו הרחבנו מזווית אחרת, ראה במאמר: "שיקום בעיר המקלט לתלמיד ורב שרצחו בשגגה", בספר זה.

"כדי ללמדן תורה או אומנות" - מכאן שיש ערך חיובי ללמד יתום או אלמנה אומנות כמו גם תורה, ועל כן אם נהג בהם בקשיחות בקשר לכך הדבר מותר. האור שמח (על הרמב"ם שם) מציין שמקור דברי הרמב"ם בהלכה זו, היא הסוגיה בה עסקנו במכות ח ע"ב, באב שהרג את בנו בשגגה בזמן שלימדו אומנות, שפטור מלגלות לעיר מקלט.

לפנינו שלוש הלכות ברמב"ם שמהן ניתן להבין שהרמב"ם פסק שאב חייב ללמד את בנו אומנות, אם כי הן לא הובאו במקום שבו הרמב"ם עוסק בענייני חינוך.²⁷ אך נראה שהרמב"ם כתב דברים ברורים בעניין זה, בהלכות תלמוד תורה:

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה, ויתפרנס מן הצדקה – הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים: כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם, ועוד צוו ואמרו: אל תעשה עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן, ועוד צוו ואמרו: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות (רמב"ם הל' תלמוד תורה ג, י).

הרמב"ם ציטט כאן את דברי רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא שאמר: "וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון" (משנה אבות ב, ב), והוסיף על דבריו: "וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות". בפירוש המשנה (שם באבות) הפנה הרמב"ם לר' יהודה שבסוגייתנו: "אמרו וגוררת עון - כמו שבארו במקום אחר [קידושין כט ע"א], אמרו: 'סופו שהוא מלסטם את הבריות'". האב חייב ללמד את בנו תורה, כפי שמבואר באריכות בפרק א מהל' תלמוד תורה, והוסיף כאן הרמב"ם שלא נכון ללמד וללמוד תורה מבלי ללמד מלאכה, מאחר שלשיטתו אסור לאדם להתפרנס מלימוד תורה,²⁸ ואם כן צריך האדם ללמוד מקצוע כדי שיוכל להתפרנס, ואם לא כן עלול הוא לצאת וללסטם את הבריות. מכאן שגם הרמב"ם פסק להלכה בהלכות תלמוד תורה שיש ללמוד וללמד אומנות, כי אין תורה שאין עמה מלאכה, וסופו שילסטם את הבריות,²⁹ וכפי שכתב בפירוש המשנה לאבות.³⁰ בהלכות הקודמות בפרק ג, ציין הרמב"ם מגבלות בעשיית מלאכה: "עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי" (הל' תלמוד תורה ג, ז), "הוי ממעט בעסק ועסוק

²⁷ הרב יוסף רזין, צפנת פענח, הל' איסורי ביאה כא, כה כתב: "ללמדו אומנות הביא (=הרמב"ם) בהל' שבת כד, ה, ובהל' רוצח ה, ה, דהוא מחויב, וכמבואר בהך מכות ח ע"ב ובקידושין הנ"ל כט ע"א ל ע"ב". את המקורות הללו ציין גם הרב אלימלך בר שאול (לעיל הע' 3); הרב אפרים וינברגר, יד אפרים, עמ' קצה-קצו.

²⁸ הרמב"ם אסר להתפרנס מצדקה ומלימוד תורה, ראה בספרי: שבות יהודה וישראל, "פרנסת תלמידי חכמים מכספי ציבור", עמ' 421-436. כמובא שם, פוסקים רבים חלקו על דברי הרמב"ם הללו, ביניהם התשב"ץ שחלק בהרחבה רבה (שו"ת תשב"ץ חלק א סי' קמב-קמז). בין דבריו שם הוכיח מדברי ר' נהוראי "שזו מצוה על הצבור וחובה עליהם לכבד ת"ח שביניהם לפרנסם דרך כבודם וזה מנהג קדום מימות התנאים והאמוראים עד עתה וזהו שבחה של תורה יותר משאר אומניות שכלם הם פוסקים בעת הזקנה ובעליהם מוטלים ברעב והתורה גם עד זקנה ושיבה היא מחי' בעליה בכבוד כדאייתא בפ' בתרא דקדושין (פ"ב ע"א) דתני' התם ר' נהוראי אומר מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה..." (שו"ת תשב"ץ חלק א סי' קמב).

²⁹ הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חלק א"ח ב סי' קיא) סבר שר' נהוראי דיבר על חינוך ילד בגיל צעיר "אבל בלא עבודה בגדלותו גם ר' נהוראי מודה שאסור לסמוך על הנס אלא צריך לעבוד לפרנסתו, וכדאיפסק ברמב"ם פ"ג מת"ת ה"י, אף שבקטנותו משמע שפוסק כר' נהוראי שאין האב חייב ללמד אומנות לבניו כי לא מצינו ברמב"ם דין זה שמחוייב האב ללמד אומנות לבנו". לדברינו, הלכה זו היא ההוכחה שהרמב"ם סבר שיש ללמד אומנות כחלק מלימוד תורה.

³⁰ הצעה דומה הציע הרב אלימלך בר שאול (לעיל הע' 3), אך לא חיבר בין פירוש המשנה באבות להלכה, וגם: ד"ר זרח ורהפטיג, זריחת השני - נשים, עמ' 115. לדברי פרו' אליאב שוחטמן (לעיל הע' 24), הרמב"ם נסמך על פירושו למשנה בקידושין, ולא כתב זאת בהלכה ביד החזקה, מפני שלא מצא מקום לכתוב את הדבר, כי אין ברמב"ם הלכות חינוך. לדברינו, הרמב"ם אכן כתב זאת במקומו, בהל' תלמוד תורה, שהן גם הל' חינוך, אלא שהרמב"ם כתב זאת בהלכות העוסקות בלימוד תורה מאחר שלפיו אין לימוד תורה ללא לימוד מלאכה ואח"כ עיסוק בה. כמו כן, דבריו בהלכה זו תואמים לדבריו בפירוש המשנה באבות (ב, ב).

בתורה" (שם ח), ועם זה הוסיף, שלא ניתן ללמוד תורה בלי לעסוק במלאכה, או מבלי ללמוד כיצד מבצעים את אותה מלאכה, אומנות.³¹

גם השולחן ערוך לא כתב במפורש שעל אדם ללמד את בנו אומנות, אך פסק גם כן, שעל אדם לעבוד ולהתפרנס:

אח"כ ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבירונו על דעת קונו. ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר, אלא עראי, ותורתו קבע, וזה וזה יתקיים בידו (שולחן ערוך אורח חיים סימן קנו סעיף א).³²

הרב שניאור זלמן מלאדי קשר הלכה זו לחובת האב ללמד את בנו אומנות: וחייב כל אדם ללמוד לבנו מלאכה או לעסוק בסחורה ואם אינו עושה כן כאלו מלמדו לסטות שסופו ללסטם את הבריות בשביל פרנסתו (שולחן ערוך הרב, אורח חיים סי' קנו, ב).³³

כיום, ההחלטה על סוג המקצוע מתקבלת רק בגיל בוגר יחסית - לאחר סיום השירות הצבאי או לאחר לימוד מספר שנים בישיבה. גם ההחלטה להתמסר ללימוד תורה מספר שנים על מנת לעסוק אחר כך בהרבצת תורה באופנים שונים, מתגבשת לאחר לימוד תורה אינטנסיבי במשך כמה שנים, ולא מיד עם תחילת הלימודים במסגרת הישיבתית. כדי לקבל החלטה נכונה צריך האדם, בבואו לבחור מקצוע לחיים, כלים שיסייעו לו לקבל החלטה נכונה. כפי שכבר הוכח במחקרים רבים, פרנסתם של בעלי השכלה גבוהה, תורנית או כללית, טובה יותר ממי שלא רכש מקצוע כלל במערכות ההשכלה הגבוהה, ועל ההורים לתת את הכלים לשם כך. כך כתב הרב אלימלך בר שאול:

ההורים חייבים להכשיר את ילדיהם לקראת עמידה מלאה ברשות עצמם... חייב האב להקנות לבנו אומנות כדי שתפרנסהו כדי קיום, ולא יפול למעמסה על זולתו.³⁴

³¹ הרב איתמר ורהפטיג, "השמטת הרמב"ם מחלוקות בתלמוד", ספר היובל קרנות צד"ק, לכב' הרמ"מ מלובביץ', עמ' ת-תיב, כתב שבמחלוקות מסוימות הרמב"ם לא הכריע, כי יש מקום לשתי הדעות, ומאחר ויש ללמוד ביום ובלילה (רמב"ם הל' תלמוד תורה ב, ב), ואם מוכשר לכך ילמד ביום ובלילה, ואם לא יעסוק באומנות כדברי הפני יהושע. לדברינו, הרמב"ם אכן הכריע בדבר. הרב נחום רבינוביץ, הדר איתמר, עמ' קכט-קלו, כתב שעם תקנת ר' יהושע בן גמלא לייסד בתי ספר, בטלה החובה האישית ללמד תורה וגם אומנות, מאחר שלומדים בכל יום ומקצת מן הלילה (רמב"ם הל' תלמוד תורה ב, ב), אם כן אין זמן ללמד אומנות. רק בגיל בוגר על האדם ללמד עצמו אומנות "אהב את המלאכה" (רמב"ם הל' תלמוד תורה ג, ז). לדברינו, תקנת יהושע בן גמלא היא תוספת לחובת האב ולא מבטלת אותה. ראה מאמרי: "מסגרות חינוך ציבוריות ואליטיסטיות", בספר זה. הרב יעקב שפירא, "חובת האב ללמד את בנו אומנות", אתר דין (שיעור מכ"ד בכסלו תשע"ב) כתב שהרמב"ם השמיט הלכה זו "כיון שאינו חובה בפני עצמה, ופרט היא מן החיוב הכללי של לימוד התורה לבנו".

³² המגן אברהם (שם ס"ק ב) ציין את חובת האב ללמד בנו אומנות. החפץ חיים (ביאור הלכה, סי' קנו) כתב שיחידים יכולים שיהיה עסקם כל היום בלימוד תורה, "והקב"ה בודאי ימציא להם פרנסתם, וכעין זה כתב הרמב"ם פי"ג מהלכות שמיטין ויובלות ולא שבט לוי בלבד וכו' עי"ש, ובפרט אם כבר נמצאו אנשים שרוצים להספיק לו צרכיו כדי שיעסוק בתורה". כאמור, זו דרך המתאימה ליחידים ולא לכלל. כמו כן הרדב"ז (בהל' שמיטה ויובל שם) הסביר את דברי הרמב"ם: "שהקב"ה יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו ולא שישליך עצמו על הציבור. ועין במה שכתב בפירוש משנת ולא קרדום לחפור בו (אבות ד'). אם הולכים בעקבות הרמב"ם יש לדעת שהרמב"ם התנגד לפרנסה מצדקה בשל לימוד תורה, ויש לסמוך ולהאמין בקב"ה שימצא את פרנסתו. לא רק זאת, הלכה זו מסיימת את הלכות שמיטה ויובל וספר זרעים, ומקובל שהלכות שבהן מסיים הרמב"ם את ספריו הן דברי אגדה ומוסר ולא דברי הלכה. מלבד זאת, העמדת תלמיד חכמים כשווה ערך לבן שבט לוי, משמעותה היא שלא יהיה לתלמידי חכמים חלק ונחלה בארץ (דירה או קרקע הרשומה על שםם ב"טאבור"), אלא כמו שבט לוי שה' חלקו, אך לא מצאנו צו בתורה או בדברי חכמים שאסור שיהיה לתלמידי חכמים חלק ונחלה בארץ. נראה שהשוואת הרמב"ם בין שבט לוי לתלמידי חכמים בהקשר זה, היא במובן הרעיוני, ולא במובן המעשי.

³³ גם בהל' שבת הוא חזר על עיקרון זה: "וכן לדבר עם המלמד אם רוצה להישכר ללמדו ספר או אפילו ללמדו אומנות שזהו גם כן מצוה שאם לא תהא לו אומנות לפרנס עצמו ילסטם את הבריות" (שולחן ערוך הרב אורח חיים סי' שו, יג).

³⁴ הרב אלימלך בר שאול (לעיל הע' 3), עמ' 174-175.

מכאן שאב השולח את בנו ללמוד במסגרת שיש בה לימודי קודש והשכלה כללית - תעודת בגרות, כבסיס ראשוני לרכישת מקצוע, מקיים את החובה הבסיסית: "ללמדו תורה וללמדו אומנות". אמנם ניתן ללמוד גם בגיל מבוגר, ולהשלים תעודת בגרות באופן עצמאי, אך בכל זאת אב המכוון לדרך זו, נותן את הבסיס שממנו כל בן יחליט לבדו להיכן הוא ממשיך הלאה. תעודה זו מאפשרת להתקדם במערכות ההשכלה הגבוהות למי שמעוניין ברכישת מקצוע ולא רואה את ייעודו כרב, או בעל תפקיד תורני אחר (דיין, מחנך, מורה וכד').³⁵

ד. פתיחת מסגרת ללימודי קודש וחול בחצר משותפת

לעניין זה השלכה נוספת. נאמר בתלמוד שמאחר תקנת יהושע בן גמלא, לא ניתן למחות ביד מי שפותח בית ספר בחצר. ועל זה הקשתה הגמרא מברייתא:

מיתבי. אחד מבני חצר שביקש לעשות רופא, ואומן, וגרדי, ומלמד תינוקות - בני חצר מעכבין עליו. הכא במאי עסקינן? בתינוקות דעכו"ם.

ת"ש. שנים שיושבין בחצר, וביקש אחד מהן לעשות רופא ואומן וגרדי ומלמד תינוקות - חבירו מעכב עליו. הכא נמי בתינוקות דעכו"ם (בבא בתרא כ ע"ב-כא ע"א).

כלומר, אם נפתחת מסגרת לתלמוד תורה בחצר משותפת, בני החצר אינם יכולים למחות על זה, אך הם יכולים למנוע זאת ממי שפותח בחצר משותפת מסגרת לימודית לילדי גויים. ומפרש רבנו גרשום (בבא בתרא כא ע"א): "בתינוקות דעובדי כוכבים. אם רוצה ללמוד ספר רפואה או מקרא יכול לעכב עליו, דלא מצי עביד". כלומר, בני החצר יכולים למנוע פתיחת מסגרת לימודית לילדי גויים בחצר, גם אם עתידים ללמד אותם מקרא.

הרשב"א ונימוקי יוסף כתבו עוד על תשובת הברייתא (בבא בתרא שם):

הכא במאי עסקינן? בתינוקות של גוים. אורחא דמילתא נקט. והוא הדין בשל ישראל ושאר אומניות.

לדבריהם, ניתן למחות גם במי שפותח מסגרת לתלמידים יהודים שמלמדים בה מקצועות חול. וכן הבין את דבריהם הרב יחיאל יעקב וינברג (שו"ת שרידי אש, חלק ב, סי' נו, עמ' תקז):

הנמוקי יוסף והמרדכי, שכתבו דלאו דווקא עכו"ם, אלא הוא הדין לתינוקות ישראל. ולא נקט תינוקות עכו"ם אלא למעוטי תינוקות של בית רבן. פירוש. דנקט תינוקות של עכו"ם דמסתמא הוא מלמד אומנות או חשבון ותשבורת, שהרי אסור ללמדם תורה, והמלים תינוקות עכו"ם הם סימנא בעלמא ללימוד שאינו של תורה. וברור שזהו הפירוש האמיתי.

וכן ניתן להבין גם מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (בבא בתרא, פרק ב, משנה ג):

הטעם שאינו יכול למחות בידו כניסת התינוקות, ואף על פי שהם נכנסין ויוצאין, כדי שתתורה התורה בישראל. ולפיכך אין הדין הזה אלא במלמד תינוקות תורה. אבל אם היה

³⁵ אליאב שוחטמן (לעיל הע' 24), עמ' 412-415, הביא מדברי השופט יצחק קיסטר, בע"א 524/66, מזרחי נ' מזרחי, פ"ד (4) עמ' 818, שעל האב ללמד את בנו מקצוע שמתאים לבן, ע"פ כישוריו וכוחותיו ובהתאם לרצונו, וגם על הבן מוטל שלא לרדוף אחר הכבוד ולכבד כל מקצוע שהוא מסוגל לעסוק, אך לא ניתן לחייב את האב לממן לימוד מקצוע מסוים, רפואה למשל, ואם הבן מעוניין בכל זאת עליו להשתכר בכוחות עצמו. הרב שלמה גורן, אסיא (ניסן תשס"ב), עמ' 78 פסק שכן יכול לדרוש מאביו לממן לו את האומנות שהוא רוצה. ראה עוד: הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "חייב האב בהוצאות חתונה לילדיו ולימודי מקצוע", תחומין, לו (תשע"ו), עמ' 288-291 שכתב שהאב צריך לדאוג שלבן תהיה פרנסה מינימלית, אבל הוא איננו חייב להוציא מכספו עבור מקצוע מסוים שהבן חפץ בו.

מלמד חשבון או הנדסה, יכול למחות בו ולומר לו: איני יכול לישן לא מקול הנכנסין ולא מקול היוצאין.³⁶

לא ניתן למחות בידי מי שפותח מסגרת ללימוד תורה, מפני שהמטרה היא להרבות תורה בישראל. אך אם הוא מלמד את התלמידים מקצועות חול כמו חשבון והנדסה, מותר למחות בידו. דברים אלו אינם סותרים את הערך החיובי שהרמב"ם ראה בלימודי חול. אולם אף על פי שיש ערך חיובי בלימודי חול, אין בזה כדי להתיר לפתוח מסגרת לימודית בחצר משותפת בניגוד לרצונם ודעתם של השכנים.³⁷

הרמב"ם לא התייחס כאן למי שפותח מסגרת ללמד בה תלמידים לא יהודים, אבל הוא פסק במקום אחר בעקבות הברייתא (הלכות שכנים, פרק ו, הלכות יא-יב; ובעקבותיו שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קנו, סעיף א):

יא. אחד מבני מבוי שאינו מפולש שביקש להעשות רופא אומן או גרדי או מלמד תינוקות של עכו"ם - בני מבוי מעכבין עליו, מפני שמרבה עליהם הנכנסין והיוצאין. וכן מי שיש לו בית בחצר השותפין - לא ישכירנו לא לרופא ולא לאומן ולא לגרדי ולא לסופר יהודי שכותב השטרות ולא למלמד תינוקות של עכו"ם.

יב. חנות שבחצר - יכולין השכנים למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולין לישן מקול הנכנסים והיוצאין. אלא עושה מלאכתו בחנותו ומוכר בשוק, אבל אינן יכולין למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולין לישן מקול הפטיש או מקול הרחיים, שהרי החזיק לעשות כן. וכן יש לו ללמד תינוקות של ישראל תורה בתוך ביתו, ואין השותפין יכולין למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולין לישן מקול התינוקות של בית רבן.

ודוק. הרמב"ם לא כתב את דינו של מי שפותח מסגרת לימודית לתלמידים יהודים הלומדים לימודי חול. ונראה להציע שהרמב"ם שלל פתיחת מסגרת שנלמדים בה לימודי חול רק כדי להעשיר את הידע הכללי או ללמוד מקצוע או אומנות לצורך פרנסה, ולא כחלק מלימוד תורה, כאמצעי להעמיק בתורת ה' ובידיעתו, על כל פנים, לימוד מסוג זה אינו נכלל בתקנת ר' יהושע בן גמלא. אך מסגרת לצורך לימודי קודש וגם לימודי חול או מקצוע, בחינת תורה עם דרך ארץ, כמקובל בבתי ספר דתיים וישיבות תיכוניות ומקצועיות, נכללת בהוראות ההלכתיות שבאו בעקבות תקנת ר' יהושע בן גמלא.³⁸

האפשרות לפתוח כיום מסגרת לימוד תורנית קבועה בבית משותף או חצר משותפת כמעט אינה מעשית, כיוון שיש צורך ברשיון והיתר מן הרשויות. בכל זאת, מקובל בחוגים מסוימים גם כיום לפתוח מסגרת לימוד בבית משותף. וכן השיב הרב יהודה סילמן במאמרו "פתיחת תלמוד תורה בבנין מגורים" (דרכי חושן, חלק א, בני-ברק תשנ"ט, עמ' רכג-רכה):

³⁶ ראה עוד: גנזי הגאונים - בבא בתרא, עמ' רמח בהע' 46.
³⁷ על סוגיה זו אמר הרב משה סופר (חידושי חתם סופר, בבא בתרא כא ע"א): "בתינוקות נכרים פירש רש"י [=אינו ברש"י שלפנינו אלא בראשונים אחרים] דלאו דוקא, אלא הוא הדין ישראלים ללמדם חכמת נכרים. ונראה לי דוקא קאמר, דאין לתינוקות ישראל ללמוד שום אומנות ושום חכמה כי אם תורת ה', דקיימא לן כר' אילעי סוף מס' קידושין (פב ע"א): מניח אני כל אומנות שבעולם, ואיני מלמד את בני אלא תורה. ולכשיגדל ולא הצליח בתורה, אז יטריח עמו ללמוד אומנות, כדעביד רב לבריה בפסחים ק"ג ע"א, אבל בנערותו אחת היא לאומה תורת ה' תמימה. ושאר חכמות שצריך לרקחות ולטבחות לשמש אשת חיל תורת ה' לא יספיקו בילדי נכרים, כי הכל ימצא בתורה. ההוגה בה לשמה זוכה לדברים הרבה". הרמב"ם ודאי לא יקבל את הגישה הזאת. יש ערך וחיוב ללמוד לימודי חול ואומנות, אלא שערך זה אינו גובר על המחאה של השכנים, שיתנגדו לפתיחת מסגרת זו בחצרם או בביתם.
³⁸ הרב יששכר תמר, עלי תמר - קידושין, עמ' תטו, כתב שתקנת יהושע בן גמלא כוללת גם פתיחת בתי ספר למלאכה שבביל כאלה שאבותיהם לא דאגו ללמדם אומנות.

נראה שיש להגביל הלומדים שם. שהרי מעיקר הדין הותר רק לימוד שהוא של תורה, ואף לדין הוכרחו ללמד מעט חשבון וכו' עמו. ונראה שגם זה שרי. דאי לא קיימא הא לא קיימא הא. אבל לא הותר אלא שיעור הכרחי ולא יותר.

דבריו אמורים לעניין היחס העקרוני ללימודי חול ובאפשרות לפתוח מסגרת לימוד בבית משותף שילמדו בה גם לימודי חול. היחס העקרוני הוא: "אי לא קיימא הא - לא קיימא הא [...]" אלא שיעור הכרחי ולא יותר, נימה של הכרח בל יגונה. אי אפשר ללמד רק לימודים תורניים, חייבים ללמד גם לימודי חול. התוצאה היא שהוא מתיר ללמד גם מעט חשבון ואולי גם לימודי חול אחרים במסגרת זו.

כאמור, לפי הבנתנו את דברי הרמב"ם, אין למחות בפתיחת מסגרת שלומדים בה לימודי קודש ולימודי חול כאחד גם בבית משותף.³⁹

ה. לימודי "חול" במשנת הרמב"ם

הרב יוסף קאפח כתב מאמר שכותרתו: "לימוד 'חול' במשנת הרמב"ם".⁴⁰ המסר המרכזי במאמרו של הרב קאפח הוא: לדעת הרמב"ם, אי אפשר להגיע לידיעה ודעת במושכלות האלוהיות בלא מדעים מכשירים ובלא מדעים מובילים. ידיעת ה' היא מצווה מן התורה שיש לעשותה על ידי התבוננות מחקרית ומעמיקה בטבע. המדעים המכשירים והמובילים לידיעת ה' הם: הלוגיקה, האסטרונומיה, המתמטיקה, מדעי הטבע, הרפואה והלשון. הרב קאפח ביסס את אמירתו על דברי הרמב"ם בפירוש המשנה, ב"יד החזקה" ובאגרותיו, ובעיקר על דברי הרמב"ם ב"מורה הנבוכים". בדברים שנביא להלן, נבקש לבסס את דברי הר"י קאפח גם על דברי הרמב"ם בספר "היד החזקה" ובעוד מקומות.

משה רבנו פנה לעם וביקש מהם לבחור שופטים ודיינים (דברים א, יג-טו):

הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם, ואשימם בראשיכם. ותענו אותי ותאמרו, טוב הדבר אשר דברת לעשות. ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים ואתן אתם ראשים עליכם, שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמישים ושרי עשרת ושוטרים לשבטיכם.

הדיינים צריכים להיות "חכמים", כלומר בידיעת התורה, ו"נבונים", כלומר מבינים דבר מתוך דבר (רש"י שם). הרמב"ם פירש את תכונת ה"נבונים" באופן אחר (הלכות סנהדרין, פרק ב, הלכה א): אין מעמידין בסנהדרין, בין בגדולה בין בקטנה, אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלאין בחכמת התורה, בעלי דעה מרובה, וידועים קצת משאר חכמות, כגון רפואות וחשבון, תקופות ומזלות ואצטגנינות, ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים,⁴¹ והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו, כדי שיהיו יודעים לדון אותם.⁴²

³⁹ פסקי דין - ירושלים דיני ממונות ובירורי יהדות, ד, פס"ד, עמוד קיא-קטו; פס"ד ירושלים, ז, עמ' רכב; הרב אברהם יצחק כלאב, "אין מעכבו מללמוד תורה", שורת הדין י (תשס"ו), עמ' שנד-שסו.

⁴⁰ הרב יוסף קאפח, "לימוד 'חול' במשנת הרמב"ם" תחומין ב (תשמ"א), עמ' 242-251.

⁴¹ החכם צריך להבין גם בכשפים כדי לדעת אם אדם עבר על האיסור שלא לכשף. ראה: רש"י שם, והגהות הרב יעקב עמדין; מנחות סה ע"א, תוד"ה בעלי בשם רב האי.

⁴² הרמב"ם אמר גם שהידיעות הקשורות לסוד העיבור מסורות לנבונים (הלכות קידוש החודש, פרק יא, הלכה ד): "סוד העיבור שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו, ואינן מוסרין אותו לכל אדם אלא לסמוכים נבונים". גם את העדים שהעידו על החודש הרמב"ם מגדיר כנבונים (הלכות קידוש החודש, פרק ג, הלכה טז): "ואם עמדו העדים בעדותן ונמצאת מכוונת, והרי העדים אנשים ידועים ונבונים ונחקרה העדות כראוי - מקדשין אותו, וחוזרין ומונין לאותו החדש מיום שלשים, הואיל ונראה הירח בליל". על שבט יששכר נאמר: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים"

כך כתב הרמב"ם להלכה (הל' סנהדרין, ב, ז):

בית דין של שלשה, אף על פי שאין מדקדקין בהם בכל אלו הדברים, צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים. ואלו הן: חכמה, ויראה, וענוה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להם, ובעלי שם טוב. וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה. הרי הוא אומר: "אנשים חכמים ונבונים" - הרי בעלי חכמה אמור, "וידועים לשבטיכם" - אלו שרוח הבריות נוחה מהן.

הרמב"ם כתב רשימה מדגמית, ואין גבול ברור או רשימה מוגדרת מה על חברי סנהדרין לדעת, אך הכיוון הוא ידע בסיסי בתחומים רבים ככל האפשר: "יודעים קצת משאר חכמות, כגון [...] וכיוצא באלו".

את דברי הרמב"ם הללו, פירש הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (שו"ת היכל יצחק, אבן העזר, סימן א, סעיף ח):

והתבונן בלשון רבינו הגדול ז"ל בפרק ב' מסנהדרין הלכה א' יודעים קצת משאר חכמות כגון רפואה וכו'. והרי ברור שלא צריך שידעו החכמה על בוריה, שלא אמר רבינו שידועים חכמות ידועות, או מקצת מן החכמות, אלא קצת משאר החכמות. כלומר שידעיתם איננה יסודית ומקיפה, וודאי שחכמת הרופאים הגדולים שבדור גדולה מחכמתם.

אין צורך שכל אחד מחברי הסנהדרין יהיה מומחה בכל תחומי הדעת, אלא שידע מעט מהחכמות, ידע בסיסי ויהיו לו כלים לרכישת ידע נוסף בכל תחום.

הרמב"ם כתב עוד שהידועות הכלליות הללו נחוצות "כדי שיהיו יודעים לדון אותם". פרשני הרמב"ם, כל אחד לפי דרכו, הסבירו מדוע צריך ידיעות בתחומים שציין הרמב"ם. כך למשל: **רפואות:** "לדעת הדברים המרפאים בטבע שנתנה השבת לדחות בשבילם, אבל לא בדברים המרפאים בסגולה. ולדעת מי שהשקה את חברו סם מן הסמים ומת, אם ראוי אותו הסם להמית או לא, וכיוצא בזה" (רדב"ז); "דגם רפואות הוא צורך תורתנו הקדושה, דיני פיקוח נפש להורות לענין מלאכה בשבת ויום הכיפורים ואכילה ביום הכיפורים" (מרכבת המשנה); איזה תינוק אין מלין אותו עד שיבריא; המכה את חברו ומת צריך לדעת לאמוד אם היה במכה כדי להמית, או לאמוד כמה מלקות יכול לסבול מי שנתחייב מלקות (יד פשוטה).

חשבון: "חשבונות וגימטראות צריך לענין מדידת המקוה לידע אם הוא כשיעור, ולידע אם יש פותח טפח לענין טומאת המת, וכן לענין נוטע בכרם, וריבוע התחומין וכיוצא בזה" (מרכבת המשנה). ה"י קאפח (שם) מוסיף על פירוש זה את דברי הרמב"ם ב"ספר המצוות" (לא תעשה רעא), שלא לעשות עוול, ולהיזהר במדידת קרקעות: "וכפי שמחייבים הוכחות הנדסיות בדיוק המדידות וידיעת הדרכים הנכונים בהם, ואל ינהג בכך בדרכים השערתיים שאין בהן אמת כדרך שעושים רוב הפקידים".

תקופות ומזלות: שידעו לעבר שנים וחדשים (כסף משנה).

הבלי עבודה זרה: "צריכין בית דין לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כוכבים עד שידעו שזו היא דרך עבודתו" (רמב"ם, הלכות עבודה זרה, פרק ג, הלכה ב).

שפות: לדברי הרמב"ם, הכוונה היא שחברי הסנהדרין "ידעו ברוב הלשונות" (הלכות סנהדרין, פרק ב, הלכה ו), וה"כסף משנה" מסביר על אתר: "משום דדבר זר הוא להמציא מי שידע בכל שבעים

(דברי הימים א יב, לג). ונאמר במדרש על פסוק זה: "ר' יוסי אומר: לעיבורים. לדעת מה יעשה ישראל באיזה יום יעשו מועדים" (במדבר רבה יג, טו). והרמב"ם אמר (הלכות קידוש החודש, פרק יז, הלכה כד): "הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו". הבינה בהקשר זה קשורה לידיעות בענייני העיבור.

לשון, ואם לא נמצא כזה, אין זה מעכב".⁴³ אין צורך שכל חבר בסנהדרין ידע את כל השפות המדוברות במדינה, ודי שיידעו אותן שניים מהם (סנהדרין יז ע"ב ורש"י על אתר). והעיקר שהסנהדרין בכללותה תכיר את השפות המדוברות.

באופן דומה כתב ר' יהודה הלוי (כוזרי ב, סד):

אמר החבר: והסנהדרין היו מצווים שלא תעלם מהם חכמה מהחכמות האמתיות והדמיוניות וההסכמיות, עד שהכשפים והלשונות היו יודעים. ואיך ימצאו תדיר שבעים זקנים חכמים, אם לא תהיינה החכמות מתפשטות קיימות באומה, ובעת שימות זקן אחד, יעמוד אחר תחתיו כמוהו. ואיך לא יהיה זה, וכולם צריכים אליהם בתורה. הטבעיות, מהם צריכים אליהם בעבודת הארץ, לדעת הכלאים ולהיזהר מהשביעית והערלה, ובהכרת הצמח ומיניו, כדי שישארו על מה שנבראו עליו, ולא יתערב מין במין. חכמה גדולה, אם השעורה הנקראת כנדרוס הוא ממין השעורה, או השיפון ממין חיטה, או הכרבתור ממין הכרוב, וידיעת כוחות שורשיהם ושיעור הפשטם בארץ, ומה שיישאר לשנה אחרת ומה שאינו נשאר, לדעת כמה יונח בין מין למין במקום ובזמן, ובהכרת מיני החיים לענין הזה, ולענין אחר, במה שיש לו ארס ומה שאין לו ארס. וידיעת הטרפות אשר היא יותר דקה מכל מה שזכר אותו אריסטו מידיעת ממיני החיים, להרחיק מאכילת המתה, ובמעט אשר נשאר בידינו מן החכמה הזאת מה שהדעות תמהות עליו. ובידיעת המומים אשר בעבורם מתעכבים הכהנים מעבודה ומומי הבהמות שאינן ראויות לקרבן, והבדלת מיני הזיבות לאיש ולאשה, וכמות הקפי הנדות, ובפרטיו חכמות שאין בשר ודם יכול עליהן בדרך סברתו מבלי עזר אלוקי. ובחכמת הגלגלים והליכותם, מה שהעיבור, קצת תולדותיה וגדולת מעלת תוכן העיבור ידועה.⁴⁴

מדובר בידיעות ממוקדות וכלליות בכמה תחומי ידע, כדי שיוכלו חברי הסנהדרין לדון ולפסוק בשאלות הלכתיות הקשורות לעניין מסוים.

הראי"ה קוק ראה בדרישות מחברי הסנהדרין קריאה לפתח בתי מדרש שילמדו בהם ויעסקו בתחומי הידע הללו (אוצרות הראייה, מהדורת תשס"ב, חלק ב, עמ' 239):

אין מעמידין בסנהדרין [...] כדי שיהיו יודעים לדון אותם. הרי לך מידת השכלה גדולה שתידרש בהכרח למלאות דבר ה' במצוות התורה ע"י מינוי בית דין. לכל אלה אי אפשר בימינו, כי אם ע"י ייסוד בתי מדרש גדולים ונעלים, שלבד מידת גדולתם בתורה, שהוא העיקר והיסוד, ודאי נלמד מהחכמים והמתוקנים שבכל אומה ולשון.

הראי"ה קוק ציין לדברי הרמב"ם, שכתב שחכמי ישראל למדו את האסטרונומיה מן הגויים, (הלכות קידוש החודש, פרק יז, הלכה כד), והמסקנה הנלמדת היא:

וכמקרה חכמת התכונה, הוא הדין בשאר החוכמות הנחוצות שבודאי החובה תהיה מוטלת לדעת הכל, לפי מצב החוכמות בזמן ההוא. ובעז"ה לפי כשרונותיו המצויינות, נעשה חיל לתפארת בעיני אלוקים ואדם. אז בהיות השאיפה מתאמתת לרוח התורה שהיא תקומת בית הדין והענפים המתייחסים לו, אז בהכרח תיפול תחתיה "מלחמת ההשכלה", שהרי

⁴³ בתלמוד נדרש שמו של מרדכי, "מרדכי בלשן" (עזרא ב, ב): "שהיה יודע שבעים לשון... דהוה בליל לישניה ודורשן" (מנחות סה ע"א). וראה עוד לעניין חובת בית דין לדעת לשונות: שו"ת רדב"ז, חלק א, סימן של; שולחן ערוך, חושן משפט, סימן יז, סעיף ו; נתיבות המשפט, שם, ס"ק יא; שער המשפט, שם, ס"ק ג.

⁴⁴ חכמי ישראל למדו מאחרים מדעי הטבע: רב למד שמונה עשר חודשים אצל רועי בקר (סנהדרין ע"ב); ר' שמעון בן חלפתא בדק קן של נמלים כדי להבין את חכמת שלמה, שאמר: "לך אל הנמלה עצל" (חולין נז ע"ב).

מראשי חלוצי ההשכלה, יהיו מוכרחים להיות חכמי ישראל וצדיקים האמיתיים אוהבי ה' וחושבי שמו הראויים לדין ולהורות.

כשתלמידי חכמים יעסקו ויתעמקו בחכמות האחרות, המתח הקיים בין לימודי קודש לבין לימודי חול, יפחת או אף ייעלם, ותלמידי חכמים יורו ויובילו בתחומי הדעת הללו. לא רק זאת. במקום אחר כתב הראי"ה קוק (מאמרי הראיה, עמ' 438-439):

הנה כל החוכמות אף שאינן עיקריות, מ"מ ראוי לישראל ובפרט לחכמי התורה שידעו אותן, שעל ידי זה מתקדש שם שמים, ויוכלו להגיע על ידי זה לתכלית שפיזר הקב"ה בעולם את ישראל כדי להוסיף עליהם גרים ולפרסם יחודו בעולם... והנה אם היו ישראל יודעים ומבינים בכל חכמה ומדע, היו החכמות עצמן מתעלות, שכל אחת הייתה סיבה להגיע לקדושה ומעלה עליונה. כי היו מאחדין אותן עם קדושת התורה להשכיל יותר בחכמת השי"ת ע"י החכמה הניכרת בברואים ונמצא שהיו מתעלים ע"י זה עניני האהבה והיראה... עלינו להיות לאור גויים להמשיך יראת ה' וידיעת אחדותו יתברך בעולם, והכלים הנאותים על זה הוא חכמה ובינה שנגד העמים, שהם חשבון תקופות ומזלות והדברים הדומים להם, כי בזה יתקרב קץ פדות נפשנו וגאולתנו.

העיסוק במקצת החכמות מתוך תורה ואמונה מרומם את החכמות הללו ומעניק להן תוכן מעמיק יותר. מכאן שהידע הנדרש בתחומים הללו הוא לא רק צורך כדי לדעת איך לדון בהם אלא גם ערך.⁴⁵

התפילה והכיסופים להשבת שופטינו כבראשונה דורשים מאיתנו גם להכשיר תלמידי חכמים שיהיו ראויים להיות חברי הסנהדרין, משום שהם בקיאים מאוד בחכמת התורה וגם מעט בחכמות אחרות. ואולם התכונות הללו דרושות לא רק כדי להיות חבר בסנהדרין, מכיוון שכיום, כדי לפסוק בשאלות עקרוניות ומשמעותיות נדרש ידע בסיסי רחב בתחומים רבים: ברפואה, בטכנולוגיה ובעוד תחומים של המדע, בכלכלה, בחקלאות, בענייני חברה ורווחה, בנושאי חינוך, ולמעשה בכל תחומי החיים. כאמור, אין הכוונה שכל רב ופוסק יהיה בעל תארים אקדמיים מתקדמים בתחומים האלה, אך בהחלט עליו לקנות ידע בסיסי וכלים להביע דעה הלכתית בשאלה שהוא נשאל ואף להוביל עמדה הלכתית. הדוגמאות שכתב הרמב"ם בדבר הידע הנדרש מחברי סנהדרין, ובעיקר התוספת "וכיוצא באלו כדי שיהיו יודעים לדון אותם", הם בעלי משמעות רחבה בימינו.

⁴⁵ דברים אלו קשורים לסוגיית יחסו של הראי"ה קוק ללימודי חול ומדעים. ראה לעניין זה את מאמרה המקיף של שפרה משלוב, "יחסו של הרב קוק לחכמות כלליות - בין חזון למימוש", סיני קלט (תשס"ז), עמ' קסו-רו. ראה את קריאתו של הראי"ה הרצוג, להקמת אוניברסיטה דתית (תחוקה לישראל ע"פ התורה, ג, עמ' 40). לדברים דומים ראה מהר"ד סולוביצ'יק, חמש דרשות, עמ' 113. על הצורך שגם כיום ילמד הדיין מדע, ראה: הרח"ד הלוי, דבר המשפט, עמ' 53; הרב נפתלי בר אילן, משטר ומדינת ישראל ע"פ התורה, "השכלה גבוהה והכשרה מקצועית", חלק ד, עמ' 1384-1381. ראה עוד: הרמ"מ מלובביץ', אוצר חידושים בש"ס, מסכת סנהדרין פרק א, "איסור הלימוד בחכמת האומות ואופני היתר", עמ' רסג-רפח. וראה שם, עמ' רעט: "כאשר נכנסו חכמות אילו להל' יסוה"ת (פ"ג ורוב פ"ד) נעשו חלק מהתורה עצמה, וכאשר לומדים עתה את עניני התקופות וקידוש החודש והנהגת הבריאות בספר הרמב"ם, הרי הלימוד בזה... היינו לימוד התורה בעצמה... והנה כאשר חכמי ישראל משתמשים בחוכמות האומות עבור לימוד תורה, וכאשר מעלים את החכמות עד שנכללים בתורה עצמה, הרי ע"י חכמות אלו מוסיפים תענוג בלימוד התורה. וכדתנן במשנה באבות ג, יח: 'ר' אליעזר בן חסמא אומר: תקופות ומזלות פרפראות לחכמה' ". ושם, עמ' רפא: "ובזה יובן לשון אדמו"ר הזקן בספרו תניא קדישא. שאין איסור כאשר 'עושה אותן קרדום לחתוך בהן, דהיינו כדי להתפרנס מהן ברווח לעבודת ה' או שיודע להשתמש בהן לעבודת ה' או לתורתו. וזהו טעמו של הרמב"ם ורמב"ן ז"ל וסיעתן שעסקו בהן'. ראה עוד: הרב שלום דב וולפא, "איסור לימוד חכמות חיצוניות ואופני ההיתר במשנת כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש", תחומין יט (תשנ"ט), עמ' 419-438; דרור פיקסלר, "מדעי הטבע כעזר וכחלק בלימוד מדעי האלוהות", צהר ד (תשס"א) עמ' 93-106.

אכן, כיום יש רבנים ופוסקים שהתמחו בתחומים שרבים נצרכים להם, כגון בענייני רפואה, כימיה של המזון, כשרות, טכנולוגיה, כלכלה, ביטחון ועוד. התחושה היא שסומכים על היחידים בדרך כלל שלמדו תורה במשך שנים רבות, ובשלב מסוים גם למדו מקצוע או רכשו ידיעות נצרכות בכוחות עצמם בצורה לא מסודרת, ויצרו בעצמם את השילוב הראוי בין קודש לחול. לא קיימת בדרך כלל הכשרה ברורה ומסודרת, הממשיכה ומפתחת בבעלי הכישורים, המסוגלים להכיל בתוכם את החיבור המיוחד בין לימודי קודש ולימודי חול, את החיבור האמתי המרומם בין הקודש והחול, ומתוך כך גם להכשיר את מי שראויים להיות תלמידי חכמים גדולים דוגמת הסנהדרין. הצורך ללמוד לימודי חול ברמה יסודית במגוון תחומים הוא חלק מהותי ומשמעותי בהכשרתו ועיצובו של תלמיד חכמים.

סיכום

1. טיפוח בני תורה בעלי ידיעות במדעים ובתחומי דעת אחרים הוא האמצעי לידיעת הנהגת ה' בעולם, והוא עומד ביסוד התכונות הנדרשות מחברי הסנהדרין. מלבד היותם החברים בה גדולים בתורה, עליהם לדעת גם מקצת מן החכמות האחרות. במציאות של ימינו, שהמידע בתחומי החיים רב, ויש צורך לדעת אותם כדי להורות הלכה ופסוק בדיון, דרושה מכל חכם ידיעה גם בחכמות האחרות.
2. האב חייב ללמד את בנו מקצוע. כיום, מקובל לרכוש מקצוע בגיל מבוגר, מוטלת חובה על האב ללמד את הבן תחומי ידע בסיסיים (כדוגמת המקצועות הנלמדים במסגרת התיכון, השגת תעודת בגרות וכד'), כל תלמיד בהתאם לכישוריו ורצונותיו, בעזרתם יוכל להתקדם ולרכוש מקצוע מסודר, לכשירצה לפנות לשוק העבודה, על מנת שיוכל לפרנס את עצמו ואת משפחתו באופן ראוי.
3. מעטים הם אלה שעיסוקם הקבוע והבלעדי יהיה בלימוד תורה ובהוראתה, וגם אותם יש ללמד מינימום הכרחי בידיעת כלליות, כדי שיוכל להסתייע בידיעות אלה בלימוד התורה ובהוראתה.
4. הרוב פונים לעולם המעשה, ויש למלא אותם בתכנים ערכיים ותורניים, וכן בכלים שבעזרתם יוכלו להתמודד עם קשיים רוחניים. עבודה מסודרת משמשת בסיס איתן לחיי משפחה מסודרים, ולחברה מתוקנת ויוצרת. אנשי תורה ומעשה במדינת ישראל יכולים להקרין להשפיע ולרומם את סביבתם, להציב ערכי מוסר, אידיאלים, אחריות ורצינות, בחברה כולה. הוראתם של החכמים ללמד את הבן אומנות, מתאימה יותר בארץ ישראל בזמן שעם ישראל שב ובונה את ארצו - מדינתו מחדש, ואילו בחו"ל שם אין כל ייעוד לפתח את המקום, אזי "אין אני מלמד את בני אלא תורה".